

Владан А. Виријевић¹

УНИВЕРЗИТЕТ У ПРИШТИНИ СА ПРИВРЕМЕНИМ СЕДИШТЕМ
У КОСОВСКОЈ МИТРОВИЦИ, ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ
КАТЕДРА ЗА ИСТОРИЈУ

СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „КОПАОНИК”, РВАТИ – *пример колективизације на југословенском селу након Друјої свейскої раїа*

САЖЕТАК. У раду се, на примеру једне сељачке радне задруге у брдско-планинском подручју југозападне Србије, анализира процес покушаја преображаја југословенског аграра током краја четрдесетих и почетком педесетих година прошлог века. Тежња новоустројених социјалистичких власти да се копирањем совјетског модела остваре нови облици пољопривредне производње изражавана је кроз формирање сељачких радних задруга, што, показало се, није било у складу са традиционалним обликом привређивања и постојећом власничком структуром земљопоседа. Бројни пропусти и несналажење, притом исказани, као и други ограничавајући фактори, показали су веома брзо нереалност оваквог пројекта, од кога се одустало 1953. године.

Рад је написан на основу необјављене архивске грађе и релевантне литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: колективизација, село, сељачка радна задруга, Рвати, Рашка.

¹ virijevicvladan01@gmail.com

Рад је примљен 4. фебруара 2016, а прихваћен за објављивање на састанку Редакције Зборника одржаном 9. децембра 2016.

Свеукупна промена друштвено-економских односа на југословенском простору након Другог светског рата подразумевала је и радикалне резове у домену пољопривреде, најзаступљеније привредне гране Краљевине Југославије до 1941. године.² Нове комунистичке власти, суочене са последицама четворогодишњег ратног разарања и пустошења у свим сегментима привреде, посебно су велике напоре улагале на обнови пољопривредне производње. Осим тога што се обезбеђивање неопходних минималних количина животних намирница наметнуло као императив,³ свеукупни преображај југословенског друштва подразумевао је и низ мера на идеолошко-политичком плану. Наиме, у оквиру изградње „новог друштва” и својинске трансформације, промене у друштвено-економској структури дале су југословенској привреди мешовити карактер,⁴ тако да је она почивала на три сектора – државном, задружном и приватном (Petranović, 1980, стр. 441). Задружни сектор представљао је основу социјалистичке производње у пољопривреди, чији је циљ био сузбијање монопола приватног поседа и увођење социјализма на селу. Испољвао се преко два основна облика – општег земљорадничког задругарства и сељачког радног задругарства.⁵ Аграрна политика креирана од стране Комунистичке партије Југославије темељила се на схватањима да су крупна пољопривредна газдинства социјалистичког типа економски надмоћнија од инокосних сељачких, те је, стога, по узору на искуства из Совјетског Савеза, процес колективизације покренут непосредно након протеривања окупатора (Гудац-Додић, 1999, 97). Настанак првих сељачких радних

² О карактеристикама пољопривреде Краљевине Југославије и њеној заступљености у свеукупној привреди на државном нивоу, в. више: Лазић, 1999.

³ Проблем исхране и повећане потребе за пољопривредним производима постао је нарочито изражен након разлаза Југославије са осталим земљама чланицама Информбироа 1948. године, услед економске блокаде и увећаних материјалних издатака за издржавање мобилисаних војника (Гудац-Додић, 1999, стр. 105).

⁴ Иначе, непосредно по завршетку Другог светског рата 98,8% обрадивих површина у Југославији налазило се у приватном власништву (Гудац-Додић, 2008, стр. 146).

⁵ Према наводима Момчила Павловића, сељачке радне задруге биле су „основни организациони облик идеолошког односа према пољопривреди са превасходним задатком да преведу огроман број ситних пољопривредних газдинстава на задружну основу и на тај начин изврше концентрацију земљишта и средстава за производњу и омогуће прелаз са ситне на крупну производњу у пољопривреди” (Павловић, 1997, стр. 39).

задруга у Југославији имао је, углавном, спонтани карактер, а нормативни оквир њиховог доцнијег организовања представљао је *Основни закон о задругама*, усвојен јула 1946. године.⁶ Ипак, све до почетка 1949. године, тј. до Другог пленума ЦК КПЈ (28-30. јануар), на коме су усвојене смернице за спровођење партијске линије у тзв. социјалистичком преображају села, сељачке радне задруге нису представљале значајнији чинилац у пољопривредној производњи.⁷ Иако је највиши партијски орган одлуку о колективизацији пољопривреде донео још годину дана раније, на њено убрзано спровођење утицала је критика Информбироа да на југословенском селу и даље преовлађују „кулаци”.⁸ У Резолуцији о основним задацима КПЈ у области социјалистичког преображаја села и унапређења пољопривредне производње, усвојеној на Пленуму, наводило се да су се „као најуспешније средство за социјалистички преображај села и унапређење наше пољопривреде показале сељачке радне задруге” и да оне „представљају најпогоднији облик уједињавања индивидуалних интереса радног сељака с општим интересом социјалистичке заједнице”.⁹

Након овакве одлуке партијског руководства започета је замашна кампања повећавања броја сељачких радних задруга и проширивања задружног земљишта. Иако је на Другом пленуму било наглашено да стварање сељачких радних задруга мора почивати искључиво на добровољној основи, пракса је неретко показивала другачија искуства. Током снажне агитације комунистичких активиста сељацима су давана обећања о разним олакшицама у вези обавеза са откупном политиком и пореским давањима, а она ма који су пак одбијали да приступе задрузи, позиција самостал-

⁶ Иначе, прве сељачке радне задруге у Југославији осниване су крајем 1944. и почетком 1945. године, углавном спонтано, а оснивали су их претежно сиромашни сељаци, који су тежили да заједничком обрадом земље обезбеде исхрану својих породица (Gudac-Dodić, 1997, str. 49).

⁷ У 1948. години у склопу сељачких радних задруга налазило се свега 4,3% ораничних и 3,6% обрадивих површина (Павловић, 1997, стр. 38).

⁸ Руководство КПЈ се трудило да у пракси оповргне оптужбе изречене од стране Информбироа да на југословенском селу јачају „капиталистички елементи”, те је, прихватајући совјетски „колхозни модел” решавања аграрног питања, иницирало убрзано формирање нових сељачких радних задруга и омасовљавање постојећих, пропагирајући то као „једино могућ и једино исправан пут” (Гудац-Додић, 1999, стр. 104).

⁹ Истицано је да је било „потребно и могућно прићи стварању сељачких радних задруга са више смелости и држим темпом” (Историја Савеза комуниста Југославије, 1985, стр. 369).

ног произвођача отежавана је на разне начине.¹⁰ Основним законом о земљорадничким задругама од 6. јуна 1949. године било је прописано да сељачке радне задруге „оснивају радни сељаци удружујући земљу и средства за рад ради колективне пољопривредне производње, коју остварују заједничким радом, а по принципу награђивања према основном раду у заједничкој производњи” (Тошић, 2002, стр. 64). Њиме су, у складу с начинима уношења земље у задруге и стицања прихода у њој, била дефинисана четири типа сељачких радних задруга, и то: 1) СЗР у које чланови уносе земљу, изузев окућнице, задржавајући право власништва над њом, а од задруге добијају закупнину; 2) СЗР у које чланови уносе земљу, без окућнице, задржавајући власништво над њом, а од задруге добијају одређене камате према установљеној цени земље; 3) СРЗ у које задругари као свој удео уносе земљу, задржавајући право власништва над њом, одричући се сваке закупнине или камате; 4) СРЗ у коју задругари уносе земљу, предајући је у заједничко власништво задруге (Илијић, 1999, стр. 325).

До краја 1949. године број сељачких радних задруга нарастао је на 6.625.¹¹ У њима је било „удружено” преко 340.000 домаћинства, а површина обрадиве земље којима су располагале износио је 1.389.000 ха. (Историја Савеза комуниста Југославије, 1985, стр. 369). Једна од њих била је сељачка радна задруга „Копаник”, формирана 20. марта 1949. године у селу Рватима, које се налазило у склопу ондашњег Студеничког среза са седиштем у Рашки.¹² Иницијатива за њено оснивање потекла је од Среског комитета

¹⁰ Оне који би одбили позив за чланство у задрузи излагали су разним видовима психолошког и економског притиска и претњама. Према њима су спровођене разне принудне мере, увећавани су им откупни разрези и пореско оптерећење, новчано су кажњавани, упућивани на принудни рад, земљиште им је било обухваћано арондацијом, проглашавани су за „народне непријатеље” и сл. (Гудац-Додић, 1999, стр. 134).

¹¹ Развита сељачких радних задруга имао је највећи интензитет током 1949. године, када је на југословенском простору основано око 5.300 нових задруга. У том замашном процесу настајале су и тзв. патуљасте сељачке радне задруге, које су окупљале од 10 до 20 домаћинства, а неке од њих и беземљаше и сеоску сиротињу. Према подацима комисије за село ЦК КПЈ од септембра 1949. године, чак 22,6% сељачких радних задруга у Србији чиниле су „патуљасте” задруге (Гудац-Додић, 1999, стр. 124).

¹² Рвати је сеоско насеље које се налази 5 km северно од Рашке, на десној обали Ибра, у западној подгорини Копаника, на железничкој прузи Београд-Краљево-Скопље. Средишњи део насеља лежи на 440 метара надморске висине (Павловић, 1995, стр. 238).

КПЈ среза студеничког почетком 1949. године, а на молбу за формирање сељачке радне задруге надлежни републички органи позитивно су одговорили 16. марта 1949. године.¹³ Оснивачкој скупштини присуствовали су представници 21 домаћинства, високи партијски активиста Ратко Дражовић, иначе родом из Рвата и Илија Мараш, секретар Среског комитета КПЈ.¹⁴ Треба нагласити да је формирање задруге узроковало „диференцијацију“ у партијским редовима, њих 25 искључено је из чланства, при чему „неки нису ни чекали да се то постави на дневни ред, побегли су из организације”.¹⁵

Одлуком присутних решено је да се она устроји као задруга „трећег типа” и да сваки будући задругар приликом учлањења уплати бесповратно по 50 динара, као и по 500 динара у ратама за годину дана.¹⁶ Расподела прихода имала се обављати делом у новцу, а делом у натури, на основу реализованих радних дана („трудодана”). Зарад обезбеђивања почетног финансијског капитала решено је да задруга код Народне банке подигне кредит у износу од два милиона динара. Такође, решено је да се сваком до-

¹³ Историјски архив Краљево (ИАК), Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати (1949–1957), Одобрење Сектора задругарства при Министарству пољопривреде Народне републике Србије, 16. III 1949.

¹⁴ Новоформираној сељачкој радној задрузи приступила су домаћинства: Милорада Срећковића, Милоша Срећковића, Уроша Кнежевића, Светислава Кнежевића, Љубомира Коминца, Ранка Милошевића, Мирослава Арсенијевића, Драгоша Покимице, Тихомира Коминца, Драгомира Миловановића, Милоша Деспотовића, Душана Деспотовића, Марка Деспотовића, Дража Деспотовића, Уроша Стојановића, Сибина Ковачевића, Драга Дражовића, Марице Дражовић, Добрице Кошанина, Мирослава Кошанина и Драгиње Кнежевић. – ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати 1949–1957, Списак оснивача задруге, 20. III 1949.

¹⁵ Међу њима били су: Душан Кнежевић, први председник Среског народноослободилачког одбора среза студеничког, Богољуб Кнежевић, Драгослав Дражовић, Будимир Стојановић, Будимир Гајтановић, Жарко Мутавцић и Радмила Кнежевић (ИАК, Срески комитет Савеза комуниста Србије среза студеничког Рашка 1944–1955, Записник са годишње конференције организације Савеза комуниста, Рвати, 5. II 1955).

¹⁶ Иначе, рад у овом типу задруга организован је на принципу радних бригада и група, а расподела прихода обављана је делом у новцу, делом у натури, највећим делом на основу радних дана („трудодана”). Сви послови су разврставани у групе према тежини, те је на основу тога одређивано колико је радних дана потребно за остваривање норме у свакој групи. По одбијању свих трошкова и потребних одвајања задруге, крајем године је остатак прихода дељен на укупан број остварених „трудодана”, на основу чега се утврђивала његова вредност (Гудац-Додић, 1999, стр. 120).

маћинству остави окућница површине 35 до 60 ари, 10 ари воћњака, крава, пет оваца и живине „колико може да издржава са окућнице”.¹⁷ У складу с одредбама *Уледних йравила за сељачке радне задруге* конституисани су руководећи органи задруге. За првог председника изабран је Витомир Деспотовић, за чланове Управног одбора Ранко Милошевић, Светислав Кнежевић, Милош Деспотовић, Урош Стојановић, Тихомир Коминац и Добрица Кошанин, док су у Контролни одбор изабрани: Миломир Деспотовић (председник), Драго Дражовић, Драгош Покимица, Милош Срећковић и Мирослав Арсенијевић.¹⁸

Посматрано према имовном стању, од 21 домаћинства на дан формирања задруге, њих 19 је класификовано у групу сиромашних, а два у групу „средњег стања”. Укупан број лица – „задругара” 25. јула 1949. године био је 132, од чега је радно способних било 50, неспособних за посао (услед старости, болести или пак малолетна лица) 46, а 36 их је било „одсутно”, тј. налазило се ван сеоског атара (на одслужењу војног рока, пословно одсутно и сл.).¹⁹ Задруга је располагала почетним земљишним фондом површине 70,26 ха, од чега је на оранице отпадало 30,52 ха, ливаде 23,13 ха, пашњаке 6,29 ха, воћњаке 3,16 ха,²⁰ вртове 0,40 ха, док је 5,06 ха чинила шума, а 1,70 ха необрадиво земљиште. Сточни фонд чинили су: 31 говече, 153 овце и три свиње, а прводитни „машински парк” 10 запрежних кола и четири плуга (три обична и један „обртач”).²¹ О томе колико је свако домаћинство појединачно унело у задругу земљишта, стоке и пољопривредног инвентара, речито говоре наредни табеларни прикази:²²

¹⁷ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), Записник са оснивачке скупштине сељачке радне задруге „Копаоник”, 20. III 1949.

¹⁸ Исто.

¹⁹ Од укупног броја задругара лица старијих од 16 година било је 95 (46 мушкараца и 49 жена). Од 50 особа способних за рад било је 18 мушкараца и 32 жене (ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), План за 1949. годину, 18. VI 1949).

²⁰ У задружним воћњацима највећи проценат чиниле су шљиве – 830 стабала „родних” и 244 „неродних и младих”, затим јабуке – 12 стабала „родних” и девет „неродних”, шест стабала „родних” крушака и три стабла ораха „стиглих на род”. – Исто.

²¹ Исто.

²² ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), План за 1949. годину, Подаци за СРЗ „Копаоник”, Рвати на дан оснивања, без датума;

СЕЉАЧКА РАДНА ЗАДРУГА „КОПАОНИК”, РВАТИ

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ СТАРЕШИНЕ ДОМАЋИНСТВА	БРОЈ ЧЛАНОВА СПОСОБНИХ ЗА РАД	БРОЈ ЧЛАНОВА НЕСПОСОБНИХ ЗА РАД	БРОЈ ОДСУТНИХ ЧЛАНОВА	УКУПНО ЧЛАНОВА
МИЛОРАД СРЕЋКОВИЋ	1	2	/	3
ДРАГО ДРАЖОВИЋ	3	3	/	6
ДРАГОШ ПОКИМИЦА	3	4	3	10
ДРАЖО ДЕСПОТОВИЋ	3	1	/	4
ДРАГО МИЛОВАНОВИЋ	3	5	/	8
МАРИЦА ДРАЖОВИЋ	/	2	/	2
МИЛОШ СРЕЋКОВИЋ	2	3	/	5
РАНКО МИЛОШЕВИЋ	2	2	/	4
УРОШ СТОЈАНОВИЋ	4	3	/	7
ТИХОМИР КОМИНАЦ	3	5	/	8
СВЕТИСЛАВ КНЕЖЕВИЋ	2	5	/	7
МИРОСЛАВ КОШАНИН	/	4	1	5
ДОБРИЦА КОШАНИН	3	7	/	10
ДУШАН ДЕСПОТОВИЋ	2	1	/	3
СИБИН КОВАЧЕВИЋ	3	4	1	8
МАРКО ДЕСПОТОВИЋ	3	1	/	4
УРОШ КНЕЖЕВИЋ	1	2	/	3
МИЛОШ ДЕСПОТОВИЋ	4	3	1	8
ДРАГА КНЕЖЕВИЋ	/	/	/	/
МИРОСЛАВ АРСЕНИЈЕВИЋ	3	/	1	4
ЉУБОМИР КОМИНАЦ	/	/	/	/

ТАБЕЛА 1: СТРУКТУРА ПОРОДИЦА ДОМАЋИНСТАВА ОСНИВАЧА ЗАДРУГЕ

ИМЕ И ПРЕЗИМЕ СТАРЕШИНЕ ДОМАЋИНСТВА	ОРАНИЦЕ	ПАШЊАЦИ	ВОЋЊАЦИ	ЛИВАДЕ	ШУМА	ОКУЋНИЦА	РАДНА СТОКА (ВОЛОВИ)
МИЛОРАД СРЕЋКОВИЋ	2	1,80	0,2	2	1	0,45	1

ТАБЕЛА 2: ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА УНЕТОГ У ЗАДРУГУ (У НА) И БРОЈ ГРЛА СТОКЕ

ДРАГО ДРАЖОВИЋ	2,10	/	0,13	4,52	0,41	0,46	2
ДРАГОШ ПОКИМИЦА	2,16	0,21	0,47	2,57	/	0,55	2
ДРАЖО ДЕСПОТОВИЋ	2,14	0,18	0,17	1,59	0,02	0,43	/
ДРАГО МИЛОВАНОВИЋ	2,41	/	/	0,07	/	0,28	/
МАРИЦА ДРАЖОВИЋ	0,34	0,21	0,38	1,17	0,30	0,45	/
МИЛОШ СРЕЋКОВИЋ	1,80	0,20	0,20	1	/	0,46	2
РАНКО МИЛОШЕВИЋ	1,30	0,15	0,23	0,45	0,35	0,37	/
УРОШ СТОЈАНОВИЋ	2,46	0,44	0,05	1,44	0,50	0,40	2
ТИХОМИР КОМИНАЦ	1,16	/	/	/	/	0,38	/
СВЕТИСЛАВ КНЕЖЕВИЋ	3,05	1,07	0,66	2,59	1,5	0,48	2
МИРОСЛАВ КОШАНИН	0,29	/	0,07	0,93	/	0,28	/
ДОБРИЦА КОШАНИН	0,37	0,30	0,26	0,82	/	0,28	/
ДУШАН ДЕСПОТОВИЋ	0,84	/	/	0,49	0,02	0,30	/
СИБИН КОВАЧЕВИЋ	2,56	0,33	0,15	2,15	0,40	0,48	/
МАРКО ДЕСПОТОВИЋ	1,27	/	0,08	0,33	0,10	0,49	2
УРОШ КНЕЖЕВИЋ	1,06	0,16	0,05	0,52	0,08	0,37	/
МИЛОШ ДЕСПОТОВИЋ	1,11	0,19	0,06	0,21	0,10	0,36	/
ДРАГА КНЕЖЕВИЋ	1	/	/	0,31	0,08	0,34	/

ТАБЕЛА 2: ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА УНЕТОГ У ЗАДРУГУ (У НА) И БРОЈ ГРЛА СТОКЕ

МИРОСЛАВ АРСЕНИЈЕВИЋ	1,52	/	/	/	/	0,40	/
ЉУБОМИР КОМИНАЦ	/	/	/	/	/	/	/

ТАБЕЛА 2: ПОВРШИНА ЗЕМЉИШТА УНЕТОГ У ЗАДРУГУ (У НА) И БРОЈ ГРЛА СТОКЕ

Решењем Среског народног одбора среза студеничког током 1950. године задружни земљишни фонд повећан је за 5,44 ха, припајањем неколико парцела у суседном селу Павлици („Павличко клече”), а од Среског воћног расадника у Беоцима на коришћење су добијене три парцеле укупне површине 15,32 ара – њива (8,38), ливада (6,42) и пашњак (0,52). Такође, задружни земљишни комплекс увећаван је и приступањем нових домаћинстава у задругу.²³ Међутим, чињеница да је задружно земљиште било сачињено од ситних парцела (1950. године било их је 351), осим што је отежавала примену савремених агротехничких мера, онемогућавала је руководство да „увек прати како се која парцела обрађује и како се негују поједини усеви на њима”.²⁴ На парцелама раштрканим широм сеоског атара било је немогуће заштити усеве од потре коју је причињавала стока „неорганизованих” сељака, тј. оних ван задруге. Услед оваквог стања посебно велике потешкоће опажале су се на задружном „економском дворишту”, које је било „опкољено са свих страна приватним парцелама”. Због тога често се дешавало да, чим би говеда била пуштена из штале, упадала би у приватне парцеле, што је доводило до „свађе између задругара и приватника – разних шпекуланата и непријатеља којима је радна задруга рус у очима”.²⁵ Стога је, на основу *Уредбе о арондацији државних пољопривредних добара ојшћидржавної значаја* из 1946. године, у пролеће 1952. године покренут процес

²³ У задругу се у пролеће 1950. године учланио Милорад Срећковић, родом из Рвата, чији су родитељи већ били задругари, а он је, иначе, био настањен на женином имању у атару села Милатковића, површине 11,30 ха, од чега 5 ха ораница, 0,80 ха воћњака, 3 ха ливада и 1,5 ха под шумом (ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати 1949–1957, План за 1949. годину, Молба Миломира Срећковића, 26. IV 1950).

²⁴ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати (1949–1957), Извештај Управног одбора о раду Сељачке радне задруге „Копаноник” у 1950. години, без датума.

²⁵ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати 1949–1957, Допис управника Сељачке радне задруге „Копаноник” Повереништву за пољопривреду при Среском народном одбору среза студеничког, 10. III 1952.

арондације,²⁶ чиме се желело извршити укрупњавање задружних земљишних комплекса на три локације: код „економског дворишта” на потесу „Луг” (16,50 ha), у атару „Покимичког поља” (око 8 ha) и на потесу „Баре” (око 2 ha). Дванаест приватних власника пристало је да своје земљиште замени за задружно земљиште на другим локацијама, али је било и појединаца који су одбацивали ову трампу, иако им је, према тврдњама председника задруге, нуђено земљиште бољег квалитета од оног које су поседовали.²⁷

С обзиром на чињеницу да су ратарство, воћарство и сточарство чинили основе делатности Задруге, рад задругара био је организован кроз две „бригаде” – ратарску и сточарску и „групу за капиталну изградњу”. Током 1950. године „ратарску бригаду”, у којој је било ангажовано 35 бригадира, чиниле су две групе – једна у засеоку Деспотовићи, а друга у засеоку Кнежевићи, а „сточарску” њих осморо. „Ратарска” је остварила 5.240 „трудодана” и произвела 1.160 kg пшенице, 1.440 kg ражи, 819 kg овса, 1.134 kg кукуруза, 4.226 kg кромпира и 1.149 литара ракије, док је „сточарска”, старајући се о 10 крава, 146 оваца и четири свиње, у оквиру 1933 „трудодана” остварила следеће приносе: млеко – 3.716 литара, сир – 413 kg, кајмак – 140 kg и вуна – 428 kg.²⁸

Трудећи се да задругари што држе и ефикасније усвоје нове форме пољопривредне производње, а и како би „стекли извесног искуства” и „самим тиме допринели развоју задруге”, надлежни

²⁶ Арондација је аграрна мера на основу које се власнику приватног земљишта које се налази између парцела земљишта у друштвеној својини, те омета његово рационално искоришћавање, то земљиште одузима у корист друштвене својине и заокруживања парцела, а у замену му се заузврат даје у приватну својину друго пољопривредно земљиште. У периоду после Другог светског рата у Југославији је арондација често кориштена као начин принуде на сељацима да се прикључе задрузи (Гудац-Додић, 1999, стр. 137).

²⁷ Арондацији су се противили Љубиша Милошевић, Стеван Покимица, Тодосије Покимица, Раде Деспотовић и Бранко Деспотовић. Председник задруге, Урош Кнежевић, као главног „коловођу” ове групе означио је Милошевића, који је све који су добровољно пристали на ову меру називао „кукавицама”, истичући да „задруга на то нема право по закону”. Такође, „непријатељски став” уочавао је и код Рада Деспотовића, свештеника из Рашке, истичући притом да је „мали број попова који желе да помогну данас село” (ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати (1949–1957), Допис управника Сељачке радне задруге „Копаноник” Повереништву за пољопривреду при Среском народном одбору среза студеничког, 10. III 1952.

²⁸ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати 1949–1957, Извештај Управног одбора о раду Сељачке радне задруге „Копаноник” у 1950. години, без датума.

срески органи организовали су специјализоване едукативне курсеве.²⁹ Током 1950. године њих су похађали четворица задругара – двојица курс сточарства (петомесечни и једномесечни), један је завршио тромесечни курс књиговодства, а један „бригадирски курс” у трајању од 40 дана.³⁰ Упоредо с тим, захваљујући финансијској, материјалној помоћи и кредитним средствима обезбеђеним из државних фондова, грађени су економски објекти (штале, салаши) и вршена набавка пољопривредних алатки, машина, стоке, сточне хране....³¹ Тако је задруга добила на коришћење трактор марке „Фордсон”, са дизел мотором јачине 30 ks, вршалицу марке „Змај”, те неколико других пољопривредних прикључних машина – сејалица, дрљача, сечки, прашача, тријер за жито итд.

Осим пољопривредне производње, као примарне делатности, Задруга је, у циљу стицања додатне економске добити, настојала да пословање прошири и на друге сфере. Тако је средином маја 1951. године узела у закуп локал бивше кафане „Земун” у Мислопољу, рашчанском приградском насељу,³² у коме је, осим пружања угоститељских услуга, продавала и дуван и дуванске прерађевине.³³ У селу Брвеници узета је под закуп воденица „поточара” за млевање житарица, а при задружном „економском дворишту” саграђена је ковачница у којој су, за новац, пружане услуге и „незадругарима”.

Упркос прижељкивањима и прокламованим циљевима, према којима је пољопривредна производња у задружним оквирима требало да по оствареним приносима надмаши ону у приватном сектору и на тај начин покаже „на делу” супериорност соци-

²⁹ Исто.

³⁰ Исто.

³¹ Влада ФНРЈ је 1950. године усвојила Уредбу о додељивању трактора, пољопривредних машина и оруђа сељачким радним задругама и Уредбу о фонду за механизацију и инвестициону изградњу задружне пољопривреде (Гудац-Додић, 1999, стр. 148).

³² Објекат је био власништво Милорада Милошевића, службеника из Београда. Висина месечног закупа износила је 450 динара (ИАК, Сељачка радна задруга „Копаник”, Рвати 1949-1957, Решење Месног народног одбора Мислопоље, 20. VII 1954.

³³ ИАК, Народни одбор среза студеничког, Рашка (1944-1957), Дозвола Управе за туризам и угоститељство Повереништва комуналних послова Среског народног одбора среза студеничког, 22. V 1951; Одобрење Управе за трговину Повереништва трговине и снабдевања Среског народног одбора среза студеничког, 9. VI 1951.

јалистичког економског модела, њен ниво није достигао очекивано. Разлога за то било је више. Код појединих задругара уочавала се незаинтересованост за колективни рад, тако да су више времена проводили у обављању послова на окућници, понекад злоупотребљавајући чак и задружне ресурсе у ту сврху (запрежну стоку, алат, семе, ђубриво).³⁴ „Има доста њих који су правили куће и више се интересовали за свој лични посао него у задрузи.”³⁵ Поједини су пак задацима приступали поприлично индолентно, тако да је Задруга због њиховог немара трпела штете. Примера ради, Загорка Срећковић је, као „бачица”, крајем августа 1951. године пролила 150 литара млека. Приликом јесењег орања 1950. године изостала је прихрана вештачким ђубривом задружних њива на потесу „Мазгит”, јер се за то одређени члан појавио на имању само једног дана,³⁶ а приликом бербе кукуруза исте године председник задруге је ангажоване раднице одвео да му помажу на изградњи породичне куће, а обрани кукуруз је остао на земљи, због чега је добар део рода пропао.³⁷ Део задругара немарно се односио према задружној имовини, што је, према

³⁴ На седници Скупштине СРЗ „Копаник”, одржаној 6. октобра 1950. године у просторијама месне основне школе, у дискусији су истакнуте неке неправилности које су оптерећивале рад задруге. Речено је да се „води неплански рад, ради како ко хоће, вата запрегу без ичијег питања, узима сено колико хоће и тд.”; да је за шталара постављен Драгош Покимича који, када однесе да преда млеко у откупну станицу у Рашку, често окасни у повратку, а за то време „овамо телад трпе гладна”; да је Љубинко Срећковић „претоварио волове са шодором”; да Миломир Срећковић, који нема убележен ниједан „трудодан”, уместо да дође и ради на изградњи зграде за поткиваоницу, у то време закопава темељ на својој окућници; да „волове узима свако како ко хоће”, а да је узрок оваквом стању лежао у немарности председника задруге Драга Дражовића који „никад не обилази да види где шкрипи, само иде у Рашку, а слабо се интересује да види куд му стока иде. Куда је чувају, где ноћева”. Један од задругара је упозоравао да ће „на овакав начин нама говеда кроз месец дана да полипшу”, те да жито лежи незаштићено, на земљи, при чему га „једу врапци сваког дана”, јер објекат штале није довршен на време, односно није имао кров (ИАК, Сељачка радна задруга „Копаник”, Рвати 1949–1957, Записник скупштине СРЗ „Копаник”, 6. X 1950).

³⁵ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаник”, Рвати (1949–1957), Извештај о раду Управног одбора СРЗ „Копаник” за 1952. годину, 26. IV 1953.

³⁶ Примена савремених агротехничких мера (ђубрење вештачким ђубривом, дрљање озимих житарица, сетва сејачицом, орање трактором и сл.) наилазила је на подозрење појединих задругара, навикнутих на традиционални начин обраде земље (Исто).

³⁷ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаник”, Рвати (1949–1957), Извештај Контролног одбора СРЗ „Копаник” за 1950. годину, без датума.

тумачењу руководства Задруге, било последица „ниске свести”, односно, код задругара није била „сазрела свест да треба чуват задружну имовину и водити контролу над сваким”.³⁸ Тако се у извештају о пословању задруге за 1952. годину наглашавало: „Још увек се може видети свуда и на сваком месту расипништво. Рецимо да једном приватном сељаку канапе трају десет година, док код нас у задрузи не могу да служе канапе ни две године. Тако је и код кола, ралица, плугова, дрљача, ретко ћеш када да нађеш све исправно. Губљење и кидање ланаца, иако смо имали ковача, никада ниси могао наћи цео ланац. Нико не схвата да му то треба, него хоће само да се послужи док њему треба и баци ма где то било. Нико се није нашао да сламу уздигне и заврши од кише и ветра, јер сваки чека да му неко нареди, а када му треба за своје потребе, баца оно што је закисло и тражи боље. Имамо губљење на стотине цакова, губљење конопаца, разни мањкови [...]”.³⁹ Аљкавост у раду испољавана је и у раду задружне кафане у Мислопољу, због чега је инспекција Среског народног одбора среза студеничког 22. априла 1952. године донела Решење о њеном привременом затварању, док се уочене неправилности и хигијенски недостаци не отклоне, у складу с прописима.⁴⁰

Руководеће функције код појединаца су побуђивале егоизам, бахатост и осиноност према задругарима, тако да је, примера ради, Светислав Кнежевић, председник у периоду 1950/51. године, хвалисаво истицао: „Допало ми је да јашем и може ми се сада!” и „Волим другог да користим и тако ми се може!”, што је изазивало револт чланова задруге.⁴¹ Такође, код појединих за-

³⁸ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаноник”, Рвати (1949–1957), Извештај о раду Управног одбора СРЗ „Копаноник” за 1952. годину, 26. IV 1953.

³⁹ Исто.

⁴⁰ Комисија је установила да кафана не одговара хигијенским нормативима. „Целокупне просторије су потпуно прљаве и нечисте, нездраве и штетне по здравље гостију. [...] У самом шанку се прање чаша од пива врши у једном великом суду и онда се испирају. Постоји сумња да се уопште и не испирају. [...] Спољашњи изглед зграде је такође врло рђав, а такође и двориште око истог је веома прљаво и нечисто. У кујни су зидови оруњени и приликом кувања јела постоји опасност да се креч, односно песак са истих не оруни у јело приликом скидања поклопаца са шерпи или другог руковања. Смештај судова није, такође, задовољавајући. Особље није снабдевено потребним белим блузама, већ често ради у свом оделу које је пуно прашине. [...] Просторија у којој се врши печење ћевапчића је сва прљаво и покривена прашином” (ИАК, Народни одбор среза студеничког, Рашка 1944–1957, Записник о извршеном прегледу ресторана и мензи у Рашкој, 22. IV 1952).

другара се испољавало незадовољство начином расподеле стечене добити, што је „уносило злу крв” и „крњило углед задруге”. Према Кнежевићевим речима, посебно неразумевање када је реч о расподели имале су старије жене, „већином неписмене” које су се залагале „да се приходи деле према потребама”, а не према оствареним трудоданима.⁴² Уочавало се и да су у сточарској бригади „већи расходи него приходи”, те је стога настали мањак покриван из прихода ратарске бригаде, што је пак изазивало расправе и негодовање задругара ангажованих на обради земље.⁴³

Добар део пропуста у пословању био је последица нереалног планирања, односно несналажења у колективном раду. Како се из идеолошких побуда желело показати да је облик задружног привређивања супериорнији у односу на традиционални иноконски, који је сматран „реакционарним”, „превазиђеним” и „назадним”, то су планови производње пројектовани без упоришта у реалном стању и могућностима задруге. Тако је 1950/51. године зазимљено више стоке него што је могло бити исхрањено из сопствених ресурса, па су задругари били принуђени да сточну храну купују и „са својом запрегом вуку из удаљених места”.⁴⁴ Неповољни услови за смештај стоке доводили су до велике стопе угинућа, па је током 1950. године од 200 јагњади угинуло 100 (50%), од чега највећи број услед мрза на испаша на Копаонику.⁴⁵

Све ове мањкавости и потешкоће негативно су се одражавале на пословање задруге, односно на животни стандард њених чланова, што је узроковало пад морала и радног елана. Такође, негативни утицај суше у летњим месецима 1950. године имао је за последицу да је почетком наредне зиме већина задругара остала без неопходних животних намирница („већина задругара немају већ сад шта да једу, немају пасуља, купуса, компира и тд.”), због чега су били принуђени да се новчано задужују.⁴⁶

⁴¹ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), Записник редовне годишње скупштине СРЗ „Копаоник”, 15. II 1951.

⁴² ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), Извештај Управног одбора о раду Сељачке радне задруге „Копаоник” у 1950. години, без датума.

⁴³ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), Извештај Контролног одбора СРЗ „Копаоник” за 1950. годину, без датума.

⁴⁴ Исто.

⁴⁵ Исто.

⁴⁶ Исто.

Извођена по совјетском узору, колективизација на југословенском селу, базирана на заједничком раду и производним средствима, резултирала је неуспехом. Колхозни модел у организовању пољопривреде, упркос покушајима његове реорганизације у складу с условима „на терену”, никада није спроведен у потпуности.⁴⁷ Иако се југословенско државно и партијско руководство није лако мирило с тим, економски неуспеси сељачких радних задруга, јачање нерасположења сељаштва као најдбројније социјалне категорије, те отварање могућности за помоћ и кредите из западноевропских земаља и Сједињених Америчких Држава, довели су до тога да 30. марта 1953. године КПЈ објави „Уредбу о имовинским односима и реорганизацији СРЗ”. Сељаштву је тако омогућено да се учлањује у сељачке радне задруге и излази из њих потпуно добровољно, а онима који то желе одобравало се да напусте задругу, без обзира на то да ли је истекао обавезни предвиђени рок трогодишњег чланства.⁴⁸ На основу ње донета су и „Упутства за поступање при уређивању имовинских односа између сељачке радне задруге и њених чланова у случају реорганизације и ликвидације”. Ладављење административних стега и укидање обавезног откупа пољопривредних производа имало је за последицу колебање дела задругара у вези оправданости даљег пословања задруге, односно останка у њој. Већина је одлучила да иступи из задруге, а неколико најубеђенијих у оправданост оваквог модела увођења социјализма на селу одлучило је да „покуша још једну годину дана може ли да се што боље организује рад и крене једним бољим путем за боље успехе”.⁴⁹ У складу с овим нормативним актима ванредна скупштина чланова задруге, одржана 13. октобра 1954. године, на основу писаних захтева већине, донела је Одлуку о расформирању СРЗ „Копаноник”. У закључцима Управног одбора задруге о разлозима за донету одлуку наводило се да СРЗ „као мало пољопривредно газдинство није у могућности да на својој површини организује механизовану производњу с машинама којим ова задруга располаже, а с дру-

⁴⁷ Током 1952. године чињени су покушаји да се побољша економски положај сељачких радних задруга. Тежило се, наиме, да оне пређу на привредно, рачунско пословање, а самим тим и на израчунавање производних трошкова и уплату амортизације, затим обрачун у новцу и др. (Ћукановић, 1971, стр. 45).

⁴⁸ Гудац Додић, 162.

⁴⁹ ИАК, Срески комитет Савеза комуниста Србије среза студеничког, Рашка (1944–1955), Записник са годишње конференције организације Савеза комуниста, Рвати, 5. II 1955.

ге стране задруга за те машине плаћа амортизацију и камату, што ову задругу доводи у тешку ситуацију финансијског пословања, а с тим и задругаре који учествују у производњи”.⁵⁰ Такође, наглашено је да књиговодство за 1953. и 1954. годину није ажурно вођено, тако да се „не зна право стање пословања, нити економска моћ задруге, а из тога проистиче да су задругари плаћани авансом и не знају вредност радних дана”.⁵¹ Задружни сточни фонд – четири вола, три краве и једна кобила – као и пољопривредне машине, алати, транспортна средства и остали инвентар, предати су Среском савезу земљорадничких задруга среза студеничког.⁵²

ИЗВОРИ

НЕОБЈАВЉЕНИ ИЗВОРИ

Историјски архив Краљево

Фондови

– Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957);

– Срески комитет Савеза комуниста Србије среза студеничког, Рашка (1944–1955);

– Народни одбор среза студеничког Рашка (1944–1957);

⁵⁰ ИАК, Сељачка радна задруга „Копаоник”, Рвати (1949–1957), Решење Управног одбора СРЗ „Копаоник”, 15. X 1954.

⁵¹ У комисију за ликвидацију задруге Народни одбор среза студеничког именовао је Јарослава Гвозденовића, одборника Среског већа Народног одбора среза студеничког и Станимира Ракитића, службеника Народног одбора среза студеничког (ИАК, Народни одбор среза студеничког, Рашка (1944–1957), Решење Народног одбора среза студеничког, 19. X 1954.

⁵² Приликом примопредаје пољопривредних машина, алата и транспортних средстава „на стању” су се налазили: трактор, запрежна кола, приколица носивости 3 t, приколица носивости 0,8 t, тробраздни тракторски плуг, тањираста дрљача са 24 тањира, прашач за кукуруз, сејачица за жито са 12 лула, сејачица за кукуруз са две луле, жеталица са везачицом, машина за вађење кромпира, сортирач кромпира, ручна пумпа за воду, сечка за репу, децимална вага носивости 300 kg, круњач за кукуруз, дрвена дрљача са клиновима, ковачке менгеле, наковањ од 82 kg и ковачки мехови (ИАК, Народни одбор среза студеничког, Рашка 1944–1957, Решење Комисије за уређење имовинских односа бивше Сељачке радне задруге „Копаоник”, 3. II 1955.

- ЛИТЕРАТУРА Гудац-Додић, В. (1999). *Аграрна историја ФНРЈ и сељаштво у Србији 1949-1953*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за политичке студије.
- Гудац-Додић, В. (2008). „Колективизација у Југославији: узроци и последице”. *Истраживања*, 19, 145-155.
- Илијић, Н. (1999). *Историја задруге код Срба*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Лазић, М. (1999). *Пољопривредна производња у Краљевини Југославији (1919-1940. године)*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Павловић, М. (1999). *Српско село 1945-1952: ошкун*. Београд: Институт за савремену историју.
- Павловић, Д. Р. (1995). *Ситановништво и насеља оштинске Рашке у функцији привредног развоја*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Тошић, Д. (2002). *Колективизација у Југославији 1949-1953*. Београд: Службени лист СРЈ.
- Gudac-Dodić, V. (1997). „Razvitak i ekonomske karakteristike seljačkih radnih zadruga u Jugoslaviji (1945-1953)”. *Tokovi istorije*, 47-71.
- Istorija Saveza komunista Jugoslavije* (1985). Београд: Izdavački centar Komunist, Narodna knjiga, Rad.
- Petranović, B. (1980). *Istorija Jugoslavije 1918-1978*. Београд: Nolit.
- Čukanović, S. (1971). *Zemljoradničko zadrugarstvo u agrarnoj politici Jugoslavije*. Београд: NIP.

VLADAN A. VIRIJEVIĆ

UNIVERSITY OF PRIŠTINA WITH TEMPORARY HEAD-OFFICE
IN KOSOVSKA MITROVICA, FACULTY OF PHILOSOPHY

SUMMARY

PEASANT COOPERATIVE “КОРАОНИК”, IN RVATI, A CASE STUDY
OF COLLECTIVIZATION IN THE YUGOSLAV COUNTRYSIDE
AFTER THE SECOND WORLD WAR

Collectivization, as a method of the socialist transformation of village and of organizing agricultural production, was conducted after 1944, lasted until 1953, and it was intensified especially after 1948, namely after the conflict of the Yugoslav country and the party management with members of the Inform Bureau – the Soviet Union and the countries of “national democracy”, when it was abandoned despite the attempt of reorganization. Economic failures of collective farms, political damage caused by relations with farmers, as the most numerous social category, then new possibilities for help and loans from the west, predetermined this step. Aspirations of the Communist party of Yugoslavia to skip the natural way of development and substitute it by an administrative centralization of the production means turned out to be a complete failure. Collective farm “Корпаоник” located in Rvati near Raška was one of numerous farms of that kind due to which there were intentions to introduce socialism into the village and to transform properties. Despite the efforts of the parties’ forums and initial positive results, it was soon obvious that conducting this ideological concept was at variance with traditional relations of the patriarchal farmers’ society. Unprofitability and destimulation of agricultural production, personal vanities and misunderstandings among members, as well as a series of other limiting factors, resulted in its reduction in 1954.

KEY WORDS: collectivization, village, peasant cooperative, Rvati, Raška.

Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом Creative Commons Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 3.0 (CC BY-NC-ND | 3.0 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivs 3.0 Unported licence (CC BY-NC-ND 3.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>).